

Rawlsov koncept pravde i analiza pravde kao nepristrasnosti

U okviru predavanja danas tematiziramo pojam pravde u koncepciji Rolsa, prvo ćemo ukazati na teorijsko metodološki pristup u poimanju prade. Nakon toga, problematiziramo odnos pravde i etike socijalnog poretka.

Ključne riječi: pravda, jednakost, etika normi, normativna etika, socijalni poredak, komunikativne slobode, teorija društvenog ugovora, vladavina prava;

Jednu od tendencija u savremenoj praktičkoj filozofiji i socijalnoj filozofiji predstavlja analiza pravde kao nepristrasnosti ili čestitog, ispravnog ponašanja, koju je razvio filozof Rawls (Rols), najpoznatiji američki etičar 20. stoljeća. Jedna od bitnih karakteristika, a istovremno i osnovnih zadataka, ovog učenja sastoji se u tome što ono nastoji uopštiti teoriju društvenog ugovora kod Loka, Rusoa i Kanta, te da jasno odredi koji bi se „principi pravde izabrali u prvobitnom položaju“. Rolsu se nameću dva bitna i povezana pitanja. Prvo pitanje se odnosi na značenje sintagme pravde kao nepristrasnosti, jer kod mnogih ta sintagma može izazvati nedoumice. Drugo, povezano s prvim pitanjem, kakvo mjesto ima pravda kao nepristrasnost u Rolsovoj teoriji. Odgovorima treba da prethodi još jedna bitna i značajna oblika te teorije. Radi se o vladavini prava. Istina, jedna od varijanti modernog filozofskog mišljenja jeste filozofski pozitivizam, čija se cijela misaona konstrukcija zasniva na vladavini pozitivnog prava. Treba apostrofirati da se Rolsovo tumačenje smisla vladavine prava sastoji u njegovom nastojanju, ne da pojmove prava ličnosti i vladavine prava dovede u vezu sa principima pravde, nego da razjasni smisao prioriteta slobode, kao jedne od najvrhunskih i najuzvišenijih vrijednosti, zajedno s istinom i pravdom. Treba naglasiti da se Rolsova analiza pravde kao ispravnog i čestitog ponašanja oslanja, kako on piše, na kantijansko shvaćanje pravde kao nepristrasnosti. Potrebno je naglasiti da ovo poimanje pravde, ne znači da se Rols slaže sa stvarnom Kantovom moralnom filozofijom, nego je koristi u njegovoj tvrdnji o pravdi kao nepristrasnosti; čak on tvrdi da je Kantova moralna filozofija nespojiva sa pravdom kao nepristrasnosti. Međutim, on tu filozofiju prihvaća samo toliko koliko je može pretvoriti u empirijsku teoriju. I to mu je glavni cilj. Mnogi analitičari Rolsove misli izazivali su čuđenje o polaznom stavu njegovog učenja pravde kao

nepriistrasnosti ili čestitog ponašanja. Oni su, u krajnjoj liniji, olako prelazili preko njegovog isticanja da tu tačku predstavlja jedan od najopštijih izbora koji pojedinci mogu zajedno učiniti, odnosno principa poimanja pravde. Bez njih nema valjane kritike, niti reforme institucija. Stoga Rols vrši duboki zahvat u teorije, institucije i ciljeve pravde. Ova tri elementa on smatra njenom unutrašnjom i spoljašnjom strukturom.

Teorija pravde u modernoj filozofiji

Za moderno filozofsko poimanje pravde, na čijem značenju potencira Rols, od posebne je važnosti njegovo nastojanje da izvrši duboki zahvat u bit raznih učenja, koja izlaže oštrim i dubokomislenim kritičkim opservacijama, na osnovu čega razvija vlastito učenje o pravdi kao nepristrasnosti ili ispravnom, čestitom ponašanju. Istina njegova kritička opcija nije imuna od mnoštva prigovora. Analizom njegovog stava o pravdi bez teškoća se dolazi do jasnog uvida da su pravdi imanentna dva principa: princip jednakosti i princip nejednakosti. Oba principa Rols smatra racionalnim. Međutim, takvo tumačenje ovih principa pravde postaje baza kritike, koju poduzima Perelman. Isti kritičar oštro prigovara Rolsu zbog toga što nastoji da institucije učini funkcionalnim, a društvo pravednim i to bez radikalnih potresa postojećeg stanja stvari. Postojeća stvarnost ne da se popraviti samo i isključivo pukom analizom i kritikom prethodnih teorija, ili nekom novom teorijom. Uz to, potrebno je da postoje određene istorijske, ekonomske, političke i kulturne pretpostavke. Od značaja je i kritička svijest o nužnosti mijenjanja institucija i sadržaja njihovog djelovanja.

Zahvatom u ciljeve pravde Rols se osjeća najsigurnijim u svom cjelokupnom razmišljanju. Taj je zahvat obuhvaćen prijedlogom pravila postupka, koja treba da omoguće realiziranje tog cilja. Prvi zahvat se odnosi na Kantovu moralnu filozofiju, gdje se, po Rolsu, nalazi tumačenje pravde kao nepristrasnosti, koja se bitno razlikuje od utilitarizma ili, donosno klasičnog utilitarizma.

Pravda kao nepristrasnost, ispravno ili čestito ponašanje, Rols smatra da počinje najopštijom odlukom da se ljudi uopšte mogu susresti ili, drugim riječima, pravda predstavlja izbor pravog principa jedne zamisli o njoj koje treba da bude mjerodavna za svaku kasniju kritiku i promjenu institucija. Pojam pravde kao ispravnosti ili čestitosti ponašanja podrazumijeva ideju da su ljudi u prvobitnom stanju umni i da nemaju nikakve

interese usmjerene prema drugome ili, drugim riječima, nemaju nikakav interes u interesima drugih. Diskutabilno je pitanje da li bi u saglasnosti s principima pravde u situaciji jednakosti bio priznat princip korisnosti. Odmah je primjetno da je ovaj princip nespojiv s idejom o suprotnostima koje su sadržane u pojmu nekog dobro uređenog društva. To potvrđuje i ovaj Rolsov stav: „U slučaju pravde kao nepristrasnosti osobe unaprijed prihvataju princip jednakosti slobode i to one čine lišene znanja o njihovim posebnim ciljevima. Ono se usaglašavaju da usklade svoje shvaćanje onoga što je dobro sa onim što zahtijevaju principi pravde, ili da bar ne ističu zahtjeve koji neposredno krše te principe. Pojedinaac, koji otkrije da uživa u tome što drugi imaju manje slobode, shvata da nema nikakvo pravo na takvo uživanje. Zadovoljstvo koje nalazi u tuđoj lišenosti je loše samo posebi; u pitanju je zadovoljstvo koje zahtijeva kršenje principa na kojima bi se on sam saglasio u prvobitnom položaju. Principi ispravnosti, pa tako i principi pravde, postavljaju granice u okviru kojih zadovoljstva imaju vrijednost; oni postavljaju granice onome što se može smatrati razumnim poimanjem dobra. Stoga se u slučaju pravde kao nepristrasnosti ne uzimaju ljudske sklonosti i teženje kao date, kakve god da su, pa da se onda negira način njihovog najboljeg ostvarenja. Naprotiv, njihove želje i težnje ograničene su od početka, pomoću principa pravde koji utvrđuju granice, koje sisteme ciljeva, koje ljudi uspostavljaju i moraju poštovati. Ovo Rols jezgrovito izražava: u slučaju pravde kao nepristrasnosti pojam ispravnog prethodi pojmu dobra. Pravedni društveni sistem određuje domen unutar koga pojedinci moraju da razvijaju svoje ciljeve, i pruža okvir za prava, mogućnosti i sredstva zadovoljenja, čijim korišćenjem se ovi ciljevi mogu pravično realizirati. Prvenstvo koje se daje pravdi objašnjava se tako što se drži interesi, čije realiziranje zahtijeva kršenje pravde, nemaju vrijednosti. Kako prvenstveno nemaju vrijednosti, ti interesi ne mogu da ukinu zahtjeve pravde.

Kad bi ljudi izabrali dva principa: prvi, jednakost osnovnih prava i dužnosti i, drugi, da su socijalne i ekonomske razlike, na primjer različita moć ili različito bogatstvo, pravedne su samo ako iz njih slijede koristi za svakoga. Primjena ovih principa na institucija ima određene posljedice. Prje svega, prava i osnovne slobode, na koje se odnose ovi principi, zapravo su oni koji su određeni javnim pravilima osnovne strukture. Prvi princip zahtijeva da se izvjesne vrste pravila, one koje definišu osnove slobode primjenjuju jednako na

svakoga i da se omogući najšira sloboda koja je saglasna sa sličnom slobodom da za sve. Jedini razlog za ograničavanje osnovnih sloboda i za sužavanje njihovog prostora jeste to što bi one mogle da ometaju jedna drugu. Što se tiče drugog principa, Rols pretpostavlja da je moguće da propišemo očekivanja dobrobiti reprezentativnim pojedincima, koji se nalaze na različitim položajima. Ovo očekivanje ukazuje na njihove životne izgledе onako kao se oni vide iz njihovog socijalnog statusa. Uopšte uzev, očekivanja reprezentativnih osoba zavise od raspodjele prava i dužnosti u čitavoj osnovnoj strukturi. Ova su povezana i to tako što povećavanjem izgleda reprezentativnog čovjeka u jednom položaju vjerovatno povećavamo ili smanjujemo izgledе reprezentativnih ljudi na drugim položajima. To znači da ovaj princip zahtijeva da svaka osoba ima koristi iz dozvoljenih nejednakosti u osnovnoj strukturi društva. Rols smatra da su pomenuta dva principa nepristrasna osnova na kojoj oni koji su obdareni ili sretniji po svom društvenom položaju, a ni za jedno ni za drugo ne možemo reći da je zaslužen, mogu da očekuju voljnu saradnju drugih, kada je neka ostvariva matrica nužan uslov blagostanja svih. Kad odlučimo da potražimo poimanje pravde koje sabotira da se upotrebljavaju slučajnosti prirodne obdarenosti i slučajnosti socijalnih okolnosti kao mjerila za političke i ekonomske prednosti, dovedeni smo do ovih principa. Oni izražavaju ishodište odbacivanja onih formi socijalnog svijeta koji sa moralne tačke izgledaju veoma proizvoljno. Istina, Rols priznaje da je izbor pravila krajnje težak. On na početku primjećuje da se pravda kao nepristrasnost, kao i druge teorije društvenog ugovora, sastoji iz dva dijela: 1. tumačenje početnog stanja i problema izbor a koji se tamo postavlja, i 2. skupa principa koji bi mogli biti priznati. Neko može prihvatiti prvi dio teorije ili neke njene varijante, ali ne i drugi, ili obrnuto. Rols želi da utvrdi da umna predstava o toj situaciji vodi pravilima pravde koja su suprotna utilitarizmu i da je teorija društvenog ugovora alternativa ovim stajalištima. Dosljedno tome, Rols smatra da je pravda kao nepristrasnost primjer onoga što se naziva teorijom društvenog ugovora. Pored Rolsa, koji je pretpostavio da su ljudi u prvobitnom stanju umni i da nemaju interese usmjerene jednih protiv drugih, Perelman postavlja opravdano pitanje: postoje li racionalni kriteriji koji bi omogućili da se razlikuju pravedna pravila od onih koja to nisu? Da li je um sposoban da transcendira čisto formalne zahtjeve pravila pravde i da nas vodi u traganje za pravednim pravilima? Pozitivan odgovor daju naturalistički filozofi prava, koji pribjegavaju pravdenom umu, prirodi stvari. Oni su žestoko kritički ustajali protiv proizvoljnosti i zloupotrebe

upravljača. Poštovanje pravila pravde, piše Perelman, obezbjeđuje pravilnost, sigurnost i nepristrasnost u dijeljenju pravde. No, dijeljenje pravde je nesposobno da sudi o samim pravilima i stoga se Perelmanu nameće pitanje: postoje li racionalni kriteriji da nam omoguće da kvalificiramo sve vrste zakona i pravila kao pravedne i nepravedne? I u ovom slučaju, Perelman pozitivan odgovor nalazi u naturalističkoj filozofiji prava.

Govor o tome da Rols ističe dva principa pravde prethodi njegovoj analizi pravde kao nepristrasnosti ili ispravnom i čestitom ponašanju iz prostog razloga što se zahvaljujući njemu lakše svhata ishodište te analize. Nju Rols započinje neuobičajenom tvrdnjom da polazna situacija jednakosti ima istu ulogu kao i prirodno stanje u tradicionalnoj teoriji društvenog ugovora. On smatra da pravda kao nepristrasnost nije kompletna ugovorna teorija. Zato on upozorava da se ugovorna teorija može proširiti na izbor više ili manje cjelokupnog etičkog sistema, odnosno na sistem koji uključuje principe za sve vrline, a ne samo za pravdu, uzimajući u obzir samo principe pravde i one principe koji su sa njima čvrsto povezani. Prvobitno stanje treba shvatiti kao čisto teorijsku situaciju, koja je stvorena da dovodi do određene predstave o pravdi. Ovdje se Rols poziva na Kanta. Teorijska situacija se karakteriše time što niko ne poznaje svoju poziciju u društvu, kao ni svoju sudbinu pri raspodjeli prirodnih darova - inteligencija ili tjelesna snaga. To znači da se principi pravde utvrđuju pored jednog neznanja. To je garant da niko ne može imati prednosti ili biti oštećen prirodnim slučajnostima ili socijalnim okolnostima. Svi se, dakle, nalaze u jednakom položaju i niko ne može zamisliti načela koja mu daju prednost na osnovu njegovih posebnih odnosa. To zači da su principi pravde rezultat jednog fer sporazuma. Prvobitno stanje, piše Rols, nije ništa drugo do polazno stanje, a njegovi sporazumi su fer sporazumi. U tome se sastoji opravdanje oznake pravde kao nepristrasnosti, ispravnog ili čestitog ponašanja. Ta oznaka emanira stav: osnovni principi pravde su utvrđeni u jednoj fer, polaznoj situaciji; istina, ona ne govori da su pojmovi pravde i nepristrasnosti jedno te isto.

U ovom slučaju Rols se oslanja na Kanta. Razlog je posve razumljiv, jer se moderna društva temelje na formalna, ali ne i na stvarna jednaka prava i slobode. Formalizam je jedno od osnovnih svojstava moralne filozofije Kanta, koja se zasniva na dostojanstvu individuuma koje osigurava zahtjev za slobodu u spoljašnjim odnosima među ljudima. Priznavanje ove

slobode, kako traganja vlastitih puteva ka sreći (sloboda volje), tako i sloboda zakonodavnosti objašnjava se kao konstitutivni elemenat prava i pravde. Prema Kantu, pravda je princip osiguranja prava na slobodu. No, princip pravde je formalan, čija je funkcija da osigura pravo na slobodu. Tu njegovu misao Kant artikuliše u „Metafizici ćudoređa“, u kome društveni ugovor predstavlja jednu fikciju, kojom se teži da se sačuva autonomija čovjeka, kao umno moralnog bića i da se zasnuje autoritet zakonodavne vlasti kao umen vlasti.

Rols se u analizi nepristrasnosti pravde ili ispravnog i čestitog ponašanja oslanja na Kantovo učenje o autonomiji. Njemu je stalo do toga da pokaže odnos pravde i Kantovog poimanja odluka koje se postavljaju čovjeku. Da bi do toga došao, Rols najprije poseže za Kantovim određenjem čovjeka. Čovjek je umno i moralno biće, pa prema tome i donosi odluke na uman i moralan način. Otuda, Kantova moralna filozofija daje nam sasvim nove uvide, za razliku od na primjer utilitarizma, o pojmu i istražuje jedne tačno određene umne odluke, a odatle i njene rezultate. Ova ideja, piše Rols, ima neposredne posljedice. Kada, naime, jednom shvatimo moralne principe kao samozakonodavstvo u carstvu svrha, jasno je da ovi principi trebaju da budu, ne samo prihvatljivi svima, nego i javni. Konačno, Kant pretpostavlja da u pogledu ovog moralnog zakonodavstva treba da postoji saglasnost pod uslovima koji karakterišu ljude kao slobodna i jednaka umna bića. Međutim, za razliku od Kantovog formalnog principa pravde, utilitarizam uvodi princip korisnosti, kao vrhovni kriterij pravde. Rols primjećuje da je Kantov glavni cilj da produbi i opravda Rusoovu ideju da je sloboda djelovanje u skladu sa zakonom koji donosimo za sebe. Ovo ne dovodi do moralnosti spoljne zapovijedi, nego do etike uzajamnog poštovanja i samopoštovanja.

Istraživanje pojma i rezultata jedne tačne umne odluke ima neposredne konsekvence. Kant je, naime, smatrao da pojedinac djeluje autonomno kada je principe vlastitog djelovanja izabrao kao najadekvatniji mogući izraz njegove prirode kao slobodnog i jednako umnog bića. Principi na temelju kojih on djeluje nisu usvojeni, piše Rols, zbog njegovog socijalnog položaja ili prirodnih obdarenosti, ili s aspekta posebne vrste društva u kome on živi ili specifičnih stvari koje on želi. Djelovati prema takvim principima znači heteronomno djelovati. Neznanja su bila osnovna barijera da biraju heteronomna pravila pravd uopšte.

Rols poklanja pažnju značenju Kantovog kategoričkog imperativa, pa u tom smislu izvodi tezu da su principi pravde jednaki kategoričkom imperativu. Tu misao obrazlaže tako što smatra da se prvobitno stanje može posmatrati kao proceduralno tumačenje Kantovnog poimanja autonomije, odnosno slobode i kategoričkog imperativa u kontekstu jedne empirijske nauke. Principi koji uređuju carstvo svrha su onih koji bi bili izabrani u ovom položaju, i deskripcija ove situacije omogućava nam da objasnimo smisao po kome djelovanje na osnovu ovih principa izražava našu prirodu kao slobodnih i jednakih racionalnih osoba. Ti pojmovi nisu više transcendentni, i pošto im nedostaju razjašnjive veze sa ljudskim ponašanjem, proceduralno poimanje prvobitnog položaja, dopušta Rolsu da postavi te teze. Na kraju, Rols će odstupiti od Kantovog stajališta, jer je mislio da je njegovo mišljenje primjenjivo za sva umna bića kao takva i, prema tome, čovjekova društvena situacija u svijetu ne smije imati ulogu u određenju principa pravde. Rols, međutim, upozorava da Kantovo, odnosno njegovo tumačenje pravde, koje on preduzima, nema namjeru da bude tumačenje Kantovog stvarnog učenja, nego da bude tumačenje pravde kao pravičnosti i to iz razloga što je to učenje opterećeno brojnim dubokim dualizmima, posebno dualizmom između nužnosti i slučajnosti, nužnosti i trebanja, nužnosti i slobode, forme i sadržaja, uma i želje. Kantov kategorički imperativ, smatra Rols, nije pokazao da djelovanje na temelju moralnog zakona izražava našu prirodu na prepoznatljiv način, na koji djelovanje na osnovu suprotnih principa ne čini. Takva ocjena ne samo da ne razumije bit Kantovog kritičkog imperativa koji upućuje volji zahtjev da se bez ikakvog interesa pokreće, podstaknuta jedino formalnim principom htijenja uopšte, ne obzirujući se na posljedice koje se otuda očekuju; prema tome volja je lišena svih poduda koje bi se mogle javiti pri izvršenju ma kog zakona, i stoga kao jedini princip koji treba da služi volji ne preostaje ništa drugo do opšta zakonitost postupka, pa stoga moralni zakon ne smijemo tražiti u prirodi čovjeka kao empirijskog bića, u objektivnom svijetu, nego u svijetu razuma.

Institucije i pravednost

Drugo važno pitanje za Rolsovo mišljenje, jedno od značajnih tendencija u modernoj praktičkoj filozofiji, tačnije u filozofiji prava i etici, jesu institucije. Osnovni stav Rolsovog učenja o institucijama glasi: bez njih se ne može zamisliti pravda. On ih stoga tretira njenim drugim konstitutivnim elementima. I kod institucija, kao i drugih pitanja, Rols je izložen mnogobrojnim i raznovrsnim kritikama, kako predstavnika pravno-filozofskog učenja, tako i predstavnika političke filozofije. Kritiku upućuje Haime Perelman, opravdano zaključujući da je Rolsova teorija pravednosti usmjerena na poboljšanje postojeće institucije, te da princip koji Rols smatra očiglednim pati od dvosmislenosti pojma jednakosti. Opravdanost Perelmanove kritike postaje očiglednija kada se ukratko istaknu glavna pitanja, koja razrađuje Rols u pomenutom djelu. Među tim glavnim pitanjima, smatra Rols, najprije treba spomenuti jednaku slobodu savjesti, političku slobodu, jednaka politička prava, jednaku slobodu ličnosti i odnos ličnosti prema vladavini prava. Realizaciju svega toga on vidi u ustavnoj demokratiji. Međutim, Rols je sasvim u pravu kada energično tvrdi da slobodu mišljenja i slobodu savjesti, slobodu ličnosti i građanske slobode ne treba žrtvovati političkoj slobodi, odnosno slobodi da se jednako participira u političkim poslovima. To je suštinsko pitanje političke filozofije, ali teorija pravde i prava treba da na taj problem pruži odgovor. U uslovima ustavnih i zakonskih uskraćivanja, sloboda je izvjesna struktura institucija, izvjesni sistem javnih pravila koja meni i drugima određuju prava i dužnosti. Postavljene u ovakvoj poziciji, osobe su pojedinci oslobođeni da rade nešto kada su oslobođeni od izvjesnih ograničenja, ili da to rade ili da ne rade kada je njihovo činjenje ili nečinjenje zaštićeno od uplitanja drugih pojedinaca. Primjer za to neka posluži sloboda savjesti, jedna od osnovnih sloboda. Tom slobodom pojedinci slobodno slijede svoje moralne, filozofske ili religijske interese bez pravnih ograničenja, koja od njih zahtijevaju da se upuštaju ili ne upuštaju u bilo kakav posebni oblik religijske ili druge prakse, i kada ostali ljudi imaju pravnu dužnost da se ne upliću u to. Slobode su uređuju ustavnom konvencijom. Pri tom, Rols konstatira da najbolje uređenje različitih sloboda zavisi od ukupnih ograničenja kojima su one podložne. Dok se jednake slobode mogu ograničiti, ova ograničenja su podložna izvjesnim kriterijima koji su izraženi značenjem jednake slobode i poretkom u kontekstu dva principa pravde: svaka osoba ima jednako pravo na najširu

shemu jednakih osnovnih sloboda i da socijalne i ekonomske nejednakosti treba da budu uređene tako da je razumno očekivati da budu svakome od koristi i da su povezane sa položajima i službama koji su otvoreni za sve. Na prvi pogled postoje dva načina da se prekrši prvi princip. Sloboda je nejednaka kada jedna klasa osoba ima više slobode od druge, ili kada je sloboda uža nego što treba da bude. Sve slobode jednakih građanskih prava trebaju biti iste za svakog člana društva. Ipak, neke od jednakih sloboda mogu biti šire od drugih, pod pretpostavkom da se njihova širina može komparirati. Drugim riječima, ako se pretpostavi da se, u najboljem slučaju, svaka sloboda može mjeriti na sopstvenoj skali, onda se različite slobode mogu proširiti ili sužiti u skladu sa tim ako utiču jedna na drugu. Osnovna sloboda koja pokriva prvi princip može da se graniči samo u korist same slobode, odnosno samoda bi se osiguralo da je ista sloboda ili različita osnovna sloboda prikladno zaštićena i da bi se uskladio sistem slobode na najbolji način. Rols tvrdi da usklađivanje kompletne sheme slobode zavisi isključivo od definicije i obima pojedinačnih sloboda.

Smatrajući da osnovna struktura slobode dozvoljava usklađivanje slobode i jednakosti. Rols upozorava na potrebu uspostavljanja distinkcije između slobode i vrijednosti slobode i to na sljedeći način: sloboda je predstavljena potpunim sistemom sloboda jednakih građanskih prava, dok vrijednost slobode za osobe i grupe zavisi od njihove sposobnosti da unaprijede svoje ciljeve unutar okvira koji određuje sistem. Sloboda kao jednaka sloboda ista je za sve, dok vrijednost slobode nije ista za sve: neki posjeduju veću vlast i bogatstvo i prema tome veća sredstva da dostignu svoje ciljeve. Manja vrijednost slobode je ipak izjednačena, pošto bi sposobnost onih članova društva koji su u manje povoljnom položaju da dostignu svoje ciljeve bila manja ukoliko ne bi prihvatili postojeće nejednakosti uvijek kada je zadovoljen princip razlike. U daljim razmatranjima, Rols prvi princip pravde izlaže u vezi sa slobodom savjesti i slobodom mišljenja, političkom slobodom i slobodom ličnosti. Sva ta pitanja se trebaju tretirati onako kako su zaštićena vladavinom prava. Mada je posvetio izuzetnu pažnju jednake slobode savjesti, a ona je jedno od važnih i sastavnih dijelova Rolsovog promišljanja teme sudova o pravdi, ipak mu neki autori prigovaraju da je to jedna od najspornijih tema njegove teorije slobode uopšte. I upravo, zbog same činjenice njegovog promišljanja sudova o pravdi, pitanje jednake slobode savjesti dovoljno ilustruje

prirodu argumenta za princip jednake slobode. Na kraju, Rols nastoji pokazati, uzimajući slobodu savjesti kao primjer, kako pravda kao nepristrasnost pruža snažne argumente za jednaku slobodu. Ista vrsta zaključivanja važi i za druge slučajeve, mada ne tako uvjerljivo. Kroz prizmu promišljanja slobode savjesti i slobode mišljenja, Rols kritički analizira i neka utilitarna stajališta, na primjer Milla, koji definiše pojam vrijednosti pozivanjem na interese čovjeka. Pod ovom idejom Mill podrazumijeva interese koji bi ljudi imali i aktivnosti koje bi radije slijedili u uslovima ohrabrenja slobode izbora. Prema njegovom kriteriju izbora, institucije slobode posjeduju vrijednost po sebi kao osnovni vidovi racionalno preferiranih oblika života. Ishodište Rolsove analize Millovog kriterija izbora jeste negativan odgovor, čija bi se sadržina mogla sažeti na sljedeći način: iz Millovog učenja, proizilazi da se ne opravdava jednaka sloboda za sve. Suprotno njemu, Rols tvrdi da pravda kao nepristrasnost pruža snažne argumente za jednaku slobodu savjesti. Istina, ovaj drugi pretpostavlja da se ovi argumenti mogu uopštiti na odgovarajući način da podrže princip jednake slobode. Osnovno Rolsovo polazište o slobodi savjesti jest da je ona ograničena zajedničkim interesom za javni poredak i sigurnost. Prihvatanje ovog ograničenja, zaključuje Rols, ne podrazumijeva da su javni interesi u bilo kom smislu nadmoćniji od moralnih i religijskih interesa. I ovaj problem je neposredno vezan za princip pravde ili, tačnije napisano, ovo pitanje proizilazi iz pravde, jer vlast nema ovlaštenja da na primjer religijska ili filozofska udruženja uguši onda kada ona dođu u konflikt sa državnim poslovima, ukoliko taj konflikt ne dovodi u upitnost stabilnost socijalnog i političkog poretka.

Razmatrajući pitanje slobode savjesti, Rolsu se postavljaju pitanja, a odnose se na ograničavanje savjesti. Treba imati na umu da je i ovdje Rols jasan i konzekventan: sloboda savjesti treba da se ograniči samo kada postoji razno očekivanje da će se ukoliko se to ne uradi, nanijeti šteta javnom poretku koji vlada treba da podrži. Ovo očekivanje treba biti zasnovano na dokazu i načinu zaključivanja koji je prihvatljiv za sve. Ono treba biti podržano običnim posmatranjem i načinom mišljenja koji su opšteprihvaćeni kao ispravni. Oslanjanje na on što može utvrditi i znati samo po sebi je zasnovano na principima pravde, koji ne podrazumijeva posebno metafizičko učenje ili teoriju spoznaje. Ono predstavlja sporazum da se sloboda graniči samo pozivanjem na zajedničko znane i shvaćanje svijeta. S druge strane, napuštanje opšte prihvaćenih načina zaključivanja bi imalo za posljedicu

privilegovano mjesto sa stajališta nekih u odnosu na stajališta drugih, a princip koji bi ovo dozvolio ne bi mogao da dobije saglasnost u prvobitnom položaju. Rols konstruiše situaciju „prvobitni položaj“ s ciljem da formuliše uslove za takav položaj u koji bi bilo ko mogao da stupi, ali u kome bi nužno vršio izbor principa pravde kao nepristrasnosti, a ne nekih drugih. Prvobitni položaj predstavlja filozofski zasnovano tumačenje prvobitnog stanja, koje u sebi sadrži uslove za koje se smatra da ih je razumio nametnuti izbor principa. To znači da kod pravde kao nepristrasnosti, prvobitni položaj jednakosti odgovara prirodnom stanju tradicionalne teorije društvenog ugovora. Pod prvobitnim položajem Rols ne misli na stvarno istorijsko stanje stvari, a još manje na iskonski uslov kulture. Njega Rols shvaća kao čisto hipotetičku situaciju okarakterisanu tako da vodi do izvjesnog poimanja pravde.

Literatura:

1. Goran Vukadinović; Dragan Mitrović, Uvod u filozofiju prava, Univerzitet Novi Sad, Novi Sad, 2004.
2. Muslija Muhović, Filozofija prava, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo, 2008.
3. Ljubomir Tadić, Filozofija prava, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1996.

